

PROFEMINA:
INTERKULTURALIZAM I
JUGOSLOVENSKI FEMINIZMI¹

Jelena Milinković

UDK: 050:821.163-055.2“199/201“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: U ovom radu biće predstavljen časopis *ProFemina* (1994. – 2011.), srpsko-hrvatski odnosi u njemu, kao i uvodnici specijalnih brojeva ovog časopisa iz 2011. godine. *ProFemina* je osnovana 1994. godine kao antiratni, antinacionalistički i feministički projekat. Njen podnaslov bio je časopis za žensku književnost i kulturu, a donosila je tekstove autorki i autora sa celokupnog postjugoslovenskog prostora. Zbog toga je kroz načelnu politiku/poetiku interkulturalizma vidljivu u tekstovima ovog časopisa, kao i u njegovom saradničkom krugu, moguće pratiti i odnose srpske i hrvatske kulture i književnosti krajem XX i početkom XXI veka.²

Ključne reči: *ProFemina*, feminizam, interkulturalizam, postjugoslovenski prostor

---

P*roFemina* je osnovana 1994., a prvi broj je objavljen na prelazu 1994. na 1995. godinu. Njene osnivačice i urednice bile su Svetlana Slapšak, Radmila Lazić, Dubravka Đurić i Ljiljana Đurđić, a izdavač *Radio b92*. U tom trenutku *ProFemina* je među prvim feminističkim časopisima koji se štampaju u Beogradu i Srbiji nakon skoro pola veka izostanka tog tipa periodike i predstavlja jedan od inicijalnih pokazatelja obnove (međuratne) feminističke javnosti.

Međuratni period (20-e i 30-e godine XX veka) bio je izuzetno produktivan kada je o feminističkim časopisima reč. Tada je postojao čitav niz listova i magazina čija je urednička politika bila zasnovana na feminističkoj platformi, kao što su *Ženski pokret*, *Žena i svet*, *Žena danas* i drugi. Ovi časopisi ilustruju čitav spektar feminističkih ideja i načina delovanja, pa se njihova urednička politika kretala od umerenog građanskog feminizma koji je reprezentovan, na primer, u časopisu *Žena i svet*, pa do radikalnijih i revolucionarnijih idejno-političkih platformi kakva je bila sinergija komunizma i feminizma, koja je posto-

---

¹ Rad je nastao u okviru projekta Uloga srpske periodike u formiranju književnih, kulturnih i nacionalnih obrazaca (178024) koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

jala u *Ženi danas*.³ Međutim, posle Drugog svetskog rata časopisi feminističkog usmerenja se ne osnivaju⁴ jer se smatralo da je žensko pitanje rešeno u okviru klasnog pitanja, te da nema potrebe za postojanjem časopisa koji bi bili isključivo feministički. U tom smislu se u SFRJ ne razvija feministička periodika u onom pravcu u kome se feministička štampa pozicionirala tokom 30-ih godina XX veka.

Otuda je 1994. godina, kada se pokreće *ProFemina*, izuzetno značajna tačka u istoriji feminističkih časopisa. Tada se u Beogradu pored *ProFemine* gotovo istovremeno osnivaju i *Feminističke sveske*,⁵ pokreće se i časopis *Ženske studije* (kasnije *Genero*), dok u Zagrebu Aida Bagić u okviru „Ženske infoteke“ osniva časopis *Kruh i ruže*. Tako nakon gotovo pola veka postjugoslovenski prostor dobija nekoliko izuzetno kvalitetnih feminističkih časopisa.⁶

ProFemina je formirana kao specijalizovan magazin za žensku kulturu i književnost i jedna od urednica, Svetlana Slapšak, u uvodniku prvom broju novoosnovani časopis definiše kao „ženski časopis za književnost/kulturu/istoriju“.⁷ Časopis se bavio istorijom feminizma, ženskom književnošću, kako savremenom tako i književnom prošlošću, zatim kritikom, esejistikom i prevodilaštvom. Uredništvo je prepoznalo potentnost polja književnosti preko koga je želelo da preispita postojeći književni kanon, ali i da se pozicionira u konkretnom društveno-političkom kontekstu i da pomoću književnosti i govora o njoj „osvoji slobodu“ u raznim segmentima društva. Fokus na književnost je uticao i na strukturu časopisa i na njegov sadržaj: osu časopisa činili su sa jedne strane književni prilozi, a sa druge interpretativni i kritički tekstovi. Na tumačenju se insistiralo zbog uverenja koje je Dubravka Đurić, jedna od urednica, izrazila u uvodniku prvog broja: „književnost ne postoji bez interpretacije“.⁸ Ovo je posebno bilo važno jer su urednice i autori/ke *ProFemine* pored toga što su promovisali i činili vidljivijom žensku književnost, nastojali da uvedu novu paradigmu u tumačenje književnosti: nove teorijske modele i prakse, novu terminologiju i metodologiju.

Značaj *ProFemine* se ne iscrpljuje isključivo u kontekstu feminističke javnosti, ginokritike i u doprinosima književnoj teoriji, kritici i istoriji, kako srpskoj tako i uopšte postjugoslovenskoj, već ovaj časopis ima izuzetan društveni, pa i politički značaj jer je delovao u tzv. „zoni mira“.⁹

Naime, feministički pokret, u kome su aktivno učestvovala i osnivačice i urednice *ProFemine*, u Beogradu se obnavlja i osnažuje devedesetih godina prošlog veka kao antiratni i antinacionalistički pokret. Feministički časopisi tokom 90-ih godina bili su direktno povezani sa feminističkim aktivističkim pokretom koji je delovao „na terenu“, bilo u vidu

² Zahvaljujem se kolegici Žarki Svirčev bez čije ideje i smernica ne bi bilo ovog teksta.

³ Detaljnije o feminističkoj periodici međuratnog perioda u: Stanislava BARAĆ, *Feministička (kontra)javnost*, Beograd 2015.

⁴ Međuratni časopis *Žena danas* se obnavlja posle Drugog svetskog rata, ali sa izmenjenom koncepcijom.

⁵ *Feminističke sveske* predstavljaju nastavljak publikacije *SOS bilten* koja je izlazila tokom 1993. godine.

⁶ O feminističkim časopisima: Dubravka ĐURIĆ, „Feministički i ženski časopisi u postjugoslovenskim kulturama“, *ProFemina*, 2/2011. (leto – jesen) (specijalni broj), 263–282.

⁷ Svetlana SLAPŠAK, „Ženskom rukom – Šta?“, *ProFemina*, 1/1994. – 1995., 11.

⁸ D. ĐURIĆ, „Glasovi drugih“, *ProFemina*, 1/1994. – 1995., 16.

⁹ S. SLAPŠAK, „Ženskom rukom – Šta?“, 11.

humanitarnih akcija, bilo edukativno, organizacijom kurseva, ali i politički u vidu protestnih akcija i inicijativa. U vremenu raspada SFRJ, koji je bio obeležen ratom, siromaštvom i dezintegracijom celokupnog društveno-političkog sistema, feministički pokret se javlja kao opozicija dominantnom ratnom diskursu, a feministička štampa 90-ih godina je bila mesto otpora vladajućim političko-ideološkim konceptima, odnosno novom konzervativizmu, patrijarhalizaciji i militarizaciji društva i osnaženim nacionalističko-tradicionalističkim ideološkim konceptima, te se ona posredno, ali često i vrlo eksplicitno zalagala za mir, ljudska i građanska prava. Marina Blagojević prepoznaje tri društvene činjenice ključne za kontekst u kome nastaje feministički pokret 90-ih: 1) rat i raspad Jugoslavije, 2) sankcije UN i izolacija zemlje, 3) transformacija socijalizma u postkomunizam.¹⁰ Autorka dalje komentariše:

Društvo je sistem u raspadu, a sve bitne institucije doživljavaju kolaps. Istovremeno od početka 90-ih ne otvara se nikakva perspektiva raspleta i konstruktivnog izlaska iz katastrofe. Naprotiv, čini se da postoji sve manja verovatnoća iskoračenja, jer se razaranje društvenog tkiva eksponencijalno ubrzava.¹¹

A o pomenutoj premerenosti teorije i prakse, aktivizma i intelektualizma, koja je vladala u feminističkom pokretu 90-ih godina, piše jedna od urednica *ProFemine*:

Eksplorzija ženskog aktivizma u mirovnom pokretu Beograda i Srbije, zamah ženskih studija i prirodna povezanost najrazličitijih slojeva žena pred opasnošću rata, bede, smanjenih prava, netolerancije i agresivne nacionalističke ideologije, ne smeju ostati u praznom prostoru.¹²

U tom smislu, neki od prvih tragova interkulturalizma na prostoru nekadašnje Jugoslavije ostvareni su upravo preko feminističke paradigme, koja je prepoznata kao nadnacionalna paradigma. Zbog toga su časopisi koji nastaju 90-ih godina bili jedan od vidova artikulacije idejnog zaleđa feminističkog i mirovnog aktivizma, prva mesta dijaloga i interkulturalizma na postjugoslovenskom prostoru.

O okrenutosti drugim kulturama i o želji za dijalogom svedoči i činjenica da je sadržaj *ProFemine* štampan i na engleskom jeziku, da su tekstovi štampani i na drugim jezicima osim na srpskohrvatskom, da se intenzivno prevode književni, esejistički i kritički tekstovi, te da se odmah po osnivanju u časopisu objavljuju radovi autorki i autora iz svih jugoslovenskih republika. Tako da je čak i letimičnim prelistavanjem korpusa ovog časopisa vidljiv njegov imanentni interkulturalizam.

I. SRPSKO-HRVATSKI ODNOSI U *PROFEMINI*

Od svog osnivanja *ProFemina* je nastojala da poveže autore i autorke iz Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i drugih jugoslovenskih republika. Svega nekoliko primera srpsko-hrvatskih veza koji će biti navedeni pokazuju privrženost uredništva interkulturalnom kon-

¹⁰ Marina BLAGOJEVIĆ, „Ženski pokret u Beogradu 1990–1997: pogled iznutra/pogled spolja“, u: *Ka vidljivoj ženskoj istoriji* (ur. Marina Blagojević), Beograd 1998., 19.

¹¹ *Isto*, 20.

¹² S. SLAPŠAK, „Ženskom rukom – šta?“, 11.

ceptu, ilustruju težnju da se održi zajednički kulturni prostor i da se unutar njega deluje. Govoreći skoro dve decenije nakon pokretanja *ProFemine* o odnosima na nekadašnjem jugoslovenskom prostoru Svetlana Slapšak koristi termin *blizanačke kulture* kako bi opisala upravo srpsko-hrvatske odnose:

Blizanačke kulture kao pojam posebno dobro odgovaraju srpsko-hrvatskom lingvističkom i kulturnom prožimanju. Nemoguće je razumeti mnoge književne fenomene ili likovnu umetnost u bilo kojoj od dve nacionalne kulture ako nisu posmatrane zajedno, kao paralele ili komparativno. Čak i u slučaju različitih jezika, recimo slovenačkog i hrvatskog, ni je moguće razumeti kulturni razvoj bez paralelnog gledanja i komparativne perspektive.¹³

Upravo su komparacije i paralele među književnostima i kulturama ono na čemu *ProFemina* eksplicitno ili, još češće, implicitno insistira. Kada je o srpsko-hrvatskoj saradnji reč, od prvih brojeva sa *ProFeminom* saraduju književnice iz Hrvatske. Tako se već u drugom broju objavljuje proza Rade Iveković, a u kasnijim brojevima tekstovi Dubravke Ugrešić, Aide Bagić i drugih. Posebno značajan primer u ovom kontekstu je 11. broj (jesen 1997.) i njegoa rubrika *portret savremenice* koja je posvećena hrvatskoj umetnici Vlasti Delimar. U ovom tematu pored autora iz Srbije, Jovana Čekića i Miška Šuvakovića, tekstove o Vlasti Delimar objavljuju i autori iz Hrvatske, pesnik Vlado Martek, istoričari umetnosti Ljiljana Kolečnik i Marjan Susovski, kao i hrvatsko-slovenačka estetičarka Marina Gržinić.

Kako je *ProFemina* promišljala i književnu istoriju i u ovoj oblasti su vidljive srpsko-hrvatske veze i nužnost povezivanja je još izraženija. Zbog toga posebno indikativno može biti posthumno objavljivanje epistolarnog romana *Neviđeni* jugoslovenske/hrvatsko-srpske književnice Jovanke Hrvaćanin (1899. – 1987.). Epistolarni roman *Neviđeni* štampa se u rubrici *Književna prošlost: Kontinuiteti i diskontinuiteti*. Preuzet iz zaostavštine autorke, ovaj tekst se prvi put kao roman u nastavcima nalazi pred čitateljicama i čitaocima upravo u *ProFemini*, od broja 2 do broja 4. Jovanka Hrvaćanin je autorka rođena u Hrvatskoj, gde je provela najveći deo detinjstva i mladosti dok je od 20-ih godina XX veka živela i radila u Beogradu. Roman *Neviđeni* je autobiografskog karaktera, i pisan je u formi prepiske junakinje sa pomorskim kapetanom. Njegoa radnja je smeštena u Hrvatskom primorju i u Zagrebu. Ovim biserom iz ženske književne prošlosti urednice *ProFemine* iznova podsećaju na zajednički kulturni i književni prostor postjugoslovenskih država, na snagu veza koje postoje između srpske i hrvatske književnosti i kulture, te na koncept jugoslovenskih književnosti kome pripada Jovanka Hrvaćanin. Ovaj tekst je značajan i na nešto banalnijem nivou, odnosno u kontekstu svakodnevice i konkretnih životnih okolnosti jer se njegovim čitanjem čitalačka publika časopisa barem mislima premešta na nekadašnje zajedničke prostore jugoslovenske jadranske obale, odnosno jadranska obala, hrvatski toponimi i predeli se oživljavaju u imaginaciji savremenih čitalaca i čitateljki, koji žive u vremenu zatvorenih granica, minimalnih mogućnosti putovanja i često dramatične odvojenosti od nekadašnjih zajedničkih predela.

Pokazuje se da u vreme sukoba i prekida veza jedan časopis postaje platforma na kojoj se srpsko-hrvatski odnosi „neguju“. Važno je takođe napomenuti da najčešće, sem u biograf-

¹³ S. SLAPŠAK, „Žene Jugoslavija, antikomunistička narkoza“, *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 5/2013., 258.

skim beleškama, nije eksplicirano da je reč o *nedomaćim* autorima i umetničkim pojavama. Ovakva praksa svedoči o stavu uredništva da postjugoslovenski prostor posmatra kao otvoren, bez granica, te da je saradnja logična, nužna i poželjna, da ne postoji dihotomija Mi/Drugi, niti hijerarhizovani odnosi između domaćih i „gostujućih“ priloga. Ovakva komunikacija i saradnja potvrđivala je da je časopisni kontekst *ProFemine* zaista zona mira kako je definisano u prvom uvodniku, odnosno da se u časopisu neguju politike prijateljstva što je bila ključna tačka otpora vladajućem društvenom modelu.

Period nakon 2000. godine predstavlja novu etapu u odnosima među svim balkanskim državama te je kontekst potpuno drugačiji od onog iz 90-ih pošto se i na zvaničnom državnom nivou radi na uspostavljanju veza i na „pomirenju“ među građanima bivših republika. Tada negovanje srpsko-hrvatskih i drugih interkulturalnih veza nije usamljeno pregnuće urednika, već postaje, barem deklarativno, deo državne politike. Značajno je pomenuti da se 2002. godine pokreće regionalni časopis *Sarajevske sveske*, prvi tog tipa na postjugoslovenskom prostoru, koji kao svoj program ističe upravo one „vrednosti“ za koje se posredno zalagalo uredništvo *ProFemine* još od 1994.: 1) uspostavljanje prekinutih komunikacija između raznih regionalnih i etničkih zajednica na Balkanu i 2) fokusiranje na stvaranje regionalnog javnog foruma koji će olakšati i doprineti procesu pomirenja u zemljama bivše Jugoslavije.¹⁴ Upravo će *ProFemina* u specijalnim brojevima pokušati da teoretizuje ovaj regionalni javni forum prepoznajući ga u politikama jugoslovenskih feminizama, o čemu će kasnije biti reči.

ProFemina već 2002. godine broj 29–30 posvećuje jugoslovenskom prostoru. Ovaj broj je organizovan drugačije od prethodnih, može se smatrati specijalnim brojem i ima podnaslov „dvanaest godina posle“. Uredništvo je odustalo od uobičajenih rubrika i prilozima grupisani u odeljke koji nose nazive jugoslovenskih republika.¹⁵ Svaki odeljak se sastoji od poetsko-proznih tekstova i uvodnog teksta koji teoretizuje poetičke prakse. Ovim brojem se demonstrira komunikacija i veza među susednim kulturama i književnostima i predstavljaju se regionalne poetičko-teorijske tendencije u okvirima ženskog stvaralaštva. U uvodnoj reči uredništvo ističe otvorenost časopisa: „Urednice *ProFemine* su se od početka 1994/1995. godine trudile da časopis ne bude zatvoren isključivo u okvire vlastite kulture, već da se otvori za različite kulturne kontekste, koji su nekada funkcionisali u okvirima onoga što je pokrivaio pojam ‘jugoslovenskih književnosti’, kao i za kulture zapadnih društava i društava koja su nekada pripadala istočnom političkom bloku“¹⁶ Kada je reč o hrvatskoj književnosti ona je u ovom broju predstavljena uvodnim tekstom Lade Čale Feldman, priložima Zorice Radaković i Ivica Duhović-Žaknić, a ovim tekstovima pridružen je izbor¹⁷ iz hrvatske poezije 90-ih godina koji je preuzet iz antologije Tvrtka Vukovića *Off-line – hrvatsko pesništvo devedesetih*.¹⁸ Kao svojevrsni nastavak i dopuna ovog izbora i za sagledavanje srpsko-hrvatskih odnosa posle 2000. godine veoma je značajan broj 46–50 u kojem je

¹⁴ Videti na: <http://www.sveske.ba/bs/content/%C4%8Dasopis-sarajevske-sveske>

¹⁵ Identična organizacija priloga postoji i u specijalnim brojevima iz 2011. godine koji će kasnije biti analizirani.

¹⁶ Uredništvo *ProFemine* „Dvanaest godina posle: rezime“, *ProFemina*, 29–30/2002., 11.

¹⁷ Izborom je predstavljena poezija Zvezdane Bubnjar, Kornelije Pandžić, Milane Vuković Runjić, Marijane Radmilović, Eveline Rudan, Katarine Zrinke Matijević, Dorte Jagić, Ane Brnardić, Katarine Mažuran, Tatjane Gromača.

¹⁸ Reč je o antologiji koja je 2001. godine objavljena u hrvatskom časopisu *Quorum*, br. 5.

čitav blok priloga posvećen savremenoj hrvatskoj književnosti.¹⁹ Važno je napomenuti da se u istom broju objavljuju i tekstovi posvećeni prevodilačkoj književnoj radionici za južno-slovenske jezike „Grad žena“, koja je održana u Ljubljani sa naslovom *Kaj? Što? Šta? Ča?*. U okviru ove radionice tekstovi slovenačkih književnica prevodili su se na srpski, hrvatski ili bosanski jezik kako bi se povezala slovenačka književnosti sa drugim jezicima i kulturama, što je jedan od načina na koji se osnažuje komunikacija i učvršćuju pozicije gore pomenutog javnog regionalnog foruma.

U bloku posvećenom hrvatskoj književnosti ovog broja *ProFemine* poeziju i kratku prozu objavljuju Branko Čegec, Miroslav Mićanović, Dorta Jagić, Ana Brnardić, Marija Andrijašević, Ivan Herceg, Branislav Oblučar, Marko Pogačar, Darija Žilić i Aida Bagić. Uz ove književne tekstove Miroslav Mićanović objavljuje i pregledni tekst „Što činiti promatraču ptica!“ kojim predstavlja savremene pesničke tendencije u Hrvatskoj. Na osnovu ovih književnih priloga i preglednog teksta Miroslava Mićanovića, čitaoci *ProFemine* su mogli da steknu sasvim dobar uvid u poetike savremenih hrvatskih pesnikinja i pesnika, te da uoče sličnosti sa domaćim prilikama i kontekstom. U uvodu svog pregleda Mićanović detektuje okolnosti karakteristične za hrvatske književne prilike, ali i za književne scene regiona:

nepostojanje generacijskog časopisa, kritičara koji bi sustavno vrednovali i pisali o njihovoj poeziji, osjećanje da su drugi žanrovi atraktivniji za medije, vrijeme obilježeno ratom i nevesela zbilja – obilježja su vremena u kojem u Hrvatskoj pišu najmlađi hrvatski pjesnici.²⁰

On takođe uočava i značaj malih izdavača:

„Demokratizacija tržišta knjiga“, agilnost tzv. malih izdavača ili neovisnih izdavača potpomogla je pojavu niza novih autora i učinila pjesničku scenu običnom čitatelju nepreglednom, gotovo kaotičnom, što nikako ne umanjuje vrijednost poezije novih autora.²¹

Mićanović definiše i poetički preokret koji je nastupio sa zbirkom pesama *Nešto nije u redu* Tatjane Gromače, koja predstavlja jedan od prvih znakova „raskida“ sa tzv. jezičkim poetikama i okretanja referentnijem pesničkom jeziku, te ističe značaj časopisa *Quorum* i pesnika okupljenih oko njega. Uvidi koje Mićanović ostvaruje u najvećoj su meri važeći i za srpsku književnu scenu: kriza tradicionalnih časopisa, nedostatak kritike, tržišna utakmica, društvena devalvacija poezije i kulture uopšte, značaj malih i profilisanih izdavača. U tom smislu ovaj tekst je značajan i kao ogledalo za srpsku književnu, prvenstveno pesničku scenu.

Saradnja kakva je ostvarena u ovom broju *ProFemine* nije izolovana pojava. Upravo tih godina veze između srpske i hrvatske pesničke scene su intenzivne i potvrđuju se i učvršćuju kroz uzajamna gostovanja, programe festivala, promocije, razgovore, kritičke prikaze, objavljivanje knjiga. Posebno intenzivnu saradnju ostvaruju pesnici tzv. mlađe generacije iz Srbije i Hrvatske. Pomenuta zbirka Tatjane Gromače u Srbiji je objavljena još 2003. go-

¹⁹ „Savremena hrvatska poezija i proza“, *ProFemina*, 46–50/2007. – 2008., 33–107. Nakon ovog broja sledeća dva broja posvećena su srpskoj (51–52/2008.), odnosno bosansko-hercegovačkoj poeziji i prozi (53/2010.).

²⁰ Miroslav Mićanović, „Što činiti promatraču ptica!“, *ProFemina*, 46–50/2007. – 2008., 102.

²¹ *Isto*.

dine, dok autorka narednih godina objavljuje svoje pesme i u srpskim časopisima.²² Drugi primer može da bude delovanje Marka Pogačara, jednog od najznačajnijih pesnika mlade hrvatske scene, koji tih godina redovno gostuje u Beogradu i uopšte u Srbiji, a 2010. objavljuje izabrane pesme za beogradsku izdavačku kuću *Treći trg*.²³

Dve godine nakon temata u *ProFemini*, kao svojevrsna potvrda komunikacije i saradnje srpskih i hrvatskih pesnika, hrvatski pesnici Marko Pogačar i Branislav Oblučar pozvani su da prirede temat posvećen savremenoj hrvatskoj poeziji u beogradskom časopisu za savremenu poeziju *Agon*.²⁴ Ovaj izbor ima značajnih doticaja sa izborom u *ProFemini* i predstavlja njegovu dopunu i svojevrsan korektiv. Tom prilikom u *Agonu* je objavljena poezija Ane Brnardić, Dorte Jagić, Olje Savičević Ivančević, Vlada Bulića, Branka Vasiljevića, Saške Rojc (heteronim Olje Savičević Ivančević), Marije Andrijašević i Antonije Novaković.²⁵ Uz poeziju odabranih pesnika i pesnikinja priređivači su objavili propratni tekst „Pješke po internetu“. U ovom uvodniku se iznova, kao i dve godine ranije u *ProFemini*, mapiraju neke od neuralgičnih tačaka kada je pesnička scena u pitanju: prekretnička zbirka Tatjane Gromače, značaj časopisa *Quorum*, raskid sa jezičkim poetikama 80-ih godina, uloga kritike i časopisa itd. Pored toga *Agon* predstavlja upravo onakav generacijski časopis kakav priziva Miroslav Mićanović u tekstu iz *ProFemine*, a uz to autori koji su u *ProFemini* odabrani kao pesnici sada se u *Agonu* pojavljuju kao priređivači.

Kada se čak i ovako, uz svega nekoliko odabranih primera sagleda komunikacija na relaciji Beograd – Zagreb ispostavlja se da je temat o hrvatskoj književnosti u *ProFemini* jedan od prvih znakova intenzivne saradnje mladih pesnika/pesnikinja koja će nastupiti narednih godina. Činjenica da se ova dva pesnička izbora u *ProFemini* i u *Agonu* u velikoj meri poklapaju kada je reč o zastupljenim pesnicima i poetikama može da svedoči o jasnim obrisima savremene hrvatske pesničke scene, ali i o poetičkim odlikama koje povezuju beogradske i zagrebačke pesnike i pesnikinje, tj. o srodnosti i doticajima ovih književnih prostora.²⁶

Paralele i komparacije koje se uočavaju u kulturama postjugoslovenskih društava, a koje su teoretizovane i u pomenutom konceptu blizanačkih kultura, upravo su ono na čemu *ProFemina* od prvog broja insistira. Činjenica da se slični koncepti i veze pojavljuju, obnavljaju, unapređuju i u novim časopisima, među novim generacijama i na mestima koja nisu zasnovana na idejama feminizma, govore o širini koju feministička platforma kao takva poseduje.

²² Reč je o knjizi Tatjane Gromača *Nesto nije u redu*, Beograd 2003., a autorka narednih godina objavljuje poeziju u srpskim časopisima *Književni magazin*, *Gradina*, *Ulaznica*, *Sent*, *Polja* itd.

²³ U pitanju su izabrane pesme *Portret s britvama*, Beograd 2010.

²⁴ Videti na: http://agoncasopis.com/arhiva/stari_sajt/broj_18/index.html

²⁵ U istom broju objavljuje se i poezija hrvatsko-francuskog pesnika nadrealiste i esejiste Radovana Ivišća.

²⁶ U kontekstu srpsko-hrvatskih odnosa treba pomenuti izdavačku delatnost *Radia b92* i izdavačke kuće *Fabrika knjiga*, kao i časopisa *Reč*. *Reč* je osnovana 1994. godine, a izdavač je bio *Radio b92*. Godina osnivanja i izdavač su isti kao i za *ProFeminu*. Uredništvo, izdavačka politika i saradnički krug časopisa *Reč* neguju srpsko-hrvatske odnose podrazumevajući zajednički kulturni i književni prostor i ne diferenciraju deklarativno ove dve kulture i književnosti (o časopisu v. na: http://www.b92.net/casopis_rec/index.html i <http://www.fabrikaknjiga.co.rs/knjige/casopis-rec/>). *Fabrika knjiga* je osnovana 2003. godine i objavljuje knjige u kojima se promišlja raspad Jugoslavije i njegove posledice (v. <http://www.fabrikaknjiga.co.rs/o-fabrici/>). Značaj časopisa *Reč* i pomenutih izdavačkih kuća za srpsko-hrvatski interkulturalizam prevazilazi okvir ovog rada i zahteva posebno istraživanje.

2. SPECIJALNI BROJEVI

Do danas je objavljeno 54 broja časopisa *ProFemina*.²⁷ Među poslednjim brojevima nalaze se dva specijalna broja koji simbolički, ali i praktično zaokružuju razgovor o ovom časopisu upravo iz perspektive dijaloga i interkulturalizma. U ovim brojevima srpsko-hrvatske veze se sagledavaju u širem jugoslovenskom kontekstu. Oni su tematski organizovani: *Feminizam kao politika jednakosti*²⁸ i *Jugoslovenski feminizmi*,²⁹ a uredili su ih gostujući urednici Jelena Petrović i Damir Arsenijević.³⁰ Brojevi su deo projekta koji je povezo urednike iz Beograda, Tuzle i Ljubljane, a u njima sarađuju učesnici iz Srbije, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije, Crne Gore i sa Kosova. Tekstovi se štampaju na BHS jezicima, na slovenačkom, makedonskom i engleskom jeziku. Ova dva broja su, dakle, okupila autore i autorke iz čitavog postjugoslovenskog prostora.

Za razumevanje uredničke politike tematskih brojeva, ali i kao komentar na celokupno dotadašnje delovanje *ProFemine*, posebno u kontekstu interkulturalizma, izuzetno su značajni uvodnici³¹ specijalnih brojeva. U uvodnicima urednici žele da pokažu na koji način su povezane politike feminizma i jugoslovenstva, odnosno da ukažu na levu orijentaciju i jednog i drugog koncepta, ali ujedno i da je problematizuju, te da artikulišu postjugoslovensku platformu na još jedan način u konkretnom periodičkom konceptu kakva je *ProFemina*.

a) *Feminizam: politika jednakosti za sve*

U uvodniku prvom specijalnom broju definiše se „nova kolektivnost“, odnosno autori govore o „nužnosti stvaranja novog kolektiva koji angažuje i menja ne samo okoštale akademske, kulturne, političke javne prostore i njihove raspršene identitarno-kompetitivne diskurse već i nas same“³² odnosno o stvaranju „zajedničke platforme za rad i njegove učinke u različitim, prepletenim poljima društvene javnosti.“³³ Time se na još jedan način ukazuje na nužnost povezivanja i komunikacije. Ova nova kolektivnost je politična jer osvešćuje društvenu politiku marginalizacije i isključivanja, a definiše se kao insistiranje na borbi sa neokolonijalizmom, neoekspluatizmom, neofašizmom i neokonzervativizmom. Pomenute društvene pojave se vide kao one koje primarno ugrožavaju ženski rod, otud feminizam, a zatim i druge rodne identitete. Feminizam je, smatraju autori uvodnika, jedina politika koja nije zaposela mehanizme moći i kontrole, te zbog toga feministički principi i strategije mogu biti platforma politika jednakosti. Ovakve strategije su direktno povezane sa jugoslo-

²⁷ Formalno časopis i dalje izlazi, ali od 2011. godine se nije pojavio nijedan novi broj.

²⁸ *ProFemina*, 1/2011. (zima – proleće) (specijalni broj)

²⁹ *ProFemina*, 2/2011. (leto – jesen) (specijalni broj)

³⁰ Jelena Petrović je za razliku od Damira Arsenijevića bila u redakciji časopisa od broja 46 do 50, te u tom smislu ona nije u potpunosti gošća.

³¹ *ProFemina* je negovala „instituciju“ uvodnih tekstova. Ove uvodnike je dominantno pisala Svetlana Slapšak kao glavna urednica i često su bili ne samo komentar sadržaja konkretnog broja, već osvrt i to najčešće izraženo polemički na društvene okolnosti iz kojih izrastra svaki broj časopisa.

³² Jelena PETROVIĆ i Damir ARSENIJEVIĆ, „Feminizam: Politika jednakosti za sve“, *ProFemina*, 1/2011. (zima – proleće) (specijalni broj), 7.

³³ *Isto*.

venskim prostorom i suprotstavljaju se etnocentričnom revizionizmu, ali i depolitizujućoj jugonostalgiji. U skladu sa tim, cilj knjige, tj. prvog specijalnog broja jeste da iznova promisli feminizam i artikuliše njegovu ulogu u savremenom trenutku, što autori/ke tekstova i čine.³⁴

Ovako postavljenim ciljevima gostujući urednici zaokružuju uredničku politiku časopisa nakon skoro dve decenije njegovog izlaženja. Platforma na kojoj *ProFemina* deluje jeste uvek feministička, a ona podrazumeva kritički odnos prema savremenom (političkom) okruženju ali i prema istoriji feminizma. Nova kolektivnost kao pojam koji se izdvaja kao stožerni u ovom uvodniku korespondira sa politikama prijateljstava ili sa idejom blizanačkih kultura koje se u ovom časopisu neguju od njegovih početaka. Insistiranje na kritičkom odnosu, na preispitivanju, na decentralizaciji znanja i polifoniji govora upravo su postulati uredničke politike od 1994. godine, ali se sada nešto drugačijim teorijsko-metodološkim strategijama definišu i reprezentuju.

b) Zajednički prostor jugoslovenskih feminizama

Na samom početku uvodnika drugog specijalnog broja urednici vrlo eksplicitno definišu ono što podrazumevaju pod jugoslovenskim feminizmima. Smatraju da je taj fenomen „koncipiran kao mišljenje i kao praksa smeštena u nelagodi: u presjeku prošlosti i sadašnjosti tako da preispituje i iznova iščitava feminističke kategorije i feminističke političke pozicije i strategije.“³⁵ Izuzetno je bitno formulisanje upravo ovakvog naslova zbog različitih upotreba termina „jugoslovenski“ u postjugoslovenskom vremenu, prevashodno zbog njegovog, sa jedne strane, potiskivanja, a sa druge strane oslobađanja od političkog značenja. Ako se „brisanjem imena Jugoslavija prekida kontinuitet i ostavlja praznina u kolektivom sećanju“³⁶, onda atribucijom u naslovu ovog specijalnog broja autori upravo sugerišu koncept unutar koga je potrebno sagledavati feministička promišljanja, ali i međunacionalne i interkulturalne veze na ovim prostorima i kapitalizovati „nove oblike solidarnosti“³⁷ ili pomenutu novu kolektivnost. Autori predgovora se direktno suprotstavljaju ahistorizaciji i jednostranoj ideologizaciji jugoslovenskog nasleđa i idejnog koncepta. Jugoslavija se takođe kao ime/pojam lako povezuje „sa mobilizacijskim diskursima o otporu, emancipaciji, kosmopolitizmu, jednakosti i solidarnosti.“³⁸ Ovi diskursi su delom i feministički i zbog toga jedan od okvira unutar koga mogu delovati i gde su delovale interkulturalne veze postjugoslovenskog prostora jeste upravo feminizam.

³⁴ U broju su zastupljeni tekstovi sledećih autorki: Ajla Demiragić, Katja Kobolt, Lilijana Burcar, Jasmina Husanović, Paula Petričević, Tatjana Jukić, Katerina Kolozova, Adriana Zaharijević, Tea Hvala, Alenka Spacal, Lada Stevanović, Dubravka Đurić, Dragana Stojanović, Aleksandra Izgarjan, Aleksandra Nikčević Batričević, Danijela Dugandžić Živanović.

³⁵ J. PETROVIĆ i D. ARSENIJEVIĆ, „Zajednički prostor jugoslovenskog feminizma“, *ProFemina*, 2/2011. (leto – jesen) (specijalni broj), 7.

³⁶ Tanja PETROVIĆ, *Yuropa: jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*, Beograd 2012., 110.

³⁷ *Isto*, 120.

³⁸ *Isto*, 121.

Kako autori uvodnika smatraju, 90-ih godina XX veka dogodio se feminizam koji je kroz post/trans/nejugoslovenska feministička povezivanja i prakse preživeo do danas. „Upravo zato i jugoslovenski feminizam danas stoji kao neizrecivi ostatak u lažnoj dihotomiji koji nam se podmeće kao jedina moguća: ‘Jugoslavija kao totalitarna država’ nasuprot ‘jugonostalgiji’. Jugoslovenski feminizam je jedan od načina na koji možemo otvoriti i održati prostor emancipacijske politike, upravo zato što funkcionira kao *tertium datur*, jer dihotomiju prokazuje kao lažni izbor.“³⁹ Pod jugoslovenskim feminizmom ili feminizmima urednici podrazumevaju feminističke tendencije, aktivizam i druge oblike delovanja koji nastaju u bivšim republikama SFRJ, a koji se nadovezuju na feminističke pokrete i ideje 90-ih godina. Ovde se podrazumeva postjugoslovenski kontekst koji svojim terminom ukazuje na vreme nakon jugoslovenske države, dakle na diskontinuitet, ali i na nastavljanje paradigme jugoslovenstva u radikalno promenjenim političkim i ekonomskim uslovima.

Kontinuitet na kome urednici u uvodniku instistiraju postavlja se kao značajna specifičnost feminističkih aktivnosti na postjugoslovenskom prostoru. Zato se veze koje su postojale među feminističkim pokretima u novostvorenim državama, sada teorijski osveščuju i praktično realizuju kroz projekat specijalnih brojeva *ProFemine*. Urednici eksplicitno definišu političku opciju jugoslovenskog otpora koji bi trebalo da predstavlja suprotstavljanje etno-nacionalizmu, ratu i kriminalu. Međutim, ono što se čini kao ključna odlika koja uspostavlja veze sa feminizmima 90-ih, kao i sa feminističkim pokretom između dva svetska rata jeste „emancipacijsko obećanje“. Ova emancipatorska usmerenost ne samo da povezuje feminizme sinhronijski i dijahronijski, već povezuje i feminističke politike sa politikom jugoslovenstva. Ipak, urednici upravo u ovom emancipacijskom obećanju vide glavno razočaranje jugoslovenskim konceptom jer upravo on podseća na propale pokušaje emancipacije.⁴⁰

Jugoslovenski feminizam ne poznaje granice državotvornih projekata i funkcionise kao svojevrsni *polis* te se ponavlja zahtev za susretom istorije i političkog delovanja, a kao važno pitanje za jugoslovenski feminizam definiše se njegova veza sa konkretnim postjugoslovenskim prostorom. Autori se pitaju „kako uopšte danas možemo da mislimo post/jugoslovenski prostor kao istorijsku i kao političku paradigmatu aktuelizovanu kroz još uvek delujuće dejstvo jugoslovenskih feminizama.“⁴¹ Odnosno, da li je feminizam ta linija duž koje su tačke koje na okupu drže nekadašnji jugoslovenski prostor, koji je sada obeležen novim političkim i ekonomskim paradigmatama. Kako je svaka ideološka strategija duboko društveno angažovana, Jelena Petrović i Damir Arsenijević postavljaju pitanje o tome koje su strategije delotvorne za suprotstavljanje vladajućim društvenim modelima čime dolaze do političko-ideološkog predznaka za feminizam. Oni postavljaju pitanje levog feminizma, odnosno da li je jedino tako politički definisan feminizam odgovor na političko-ekonomsko okruženje, koje je prvenstveno obeleženo bespoštednom neoliberalnom eksploatacijom.

³⁹ J. PETROVIĆ i D. ARSENIJEVIĆ, „Zajednički prostor jugoslovenskog feminizma“, 7.

⁴⁰ *Isto*, 8.

⁴¹ *Isto*.

3. ZAKLJUČAK

Idejnim konceptom koji je formulisan u specijalnim brojevima zaokružuje se jedna etapa u delovanju *ProFemina*, a delimično i razgovor o srpsko-hrvatskim vezama i nudi se jedan od mogućih modela po kom ovi odnosi u savremenom trenutku mogu da funkcionišu. Interkulturalizam koji je postojao tokom 90-ih godina prošlog veka bio je posledica povezivanja istomišljenika/ica i predstavljao je stvaranje intelektualne zajednice koja je pružala otpor dominantnim političkim modelima koji su razorili nekadašnju državu. Početkom Dvehiljaditih autori koji su mahom tek odrastali tokom Devedesetih godina poetički se prepoznaju i neguju bliske veze među književnostima koje se mogu čitati bez prevođenja. Ipak, nakon 2010. godine kao glavni „neprijatelj“ celokupnog nekadašnjeg prostora Jugoslavije uspostavlja se neoliberalni kapitalizam, nemilosrdno tržište rada, realno osiromašenje većine i nerealno bogaćenje pojedinaca, te se veze među nekadašnjim republikama mogu ostvariti preko zajedničkih politika koje će prevashodno sa pozicija levih ideja formirati kritičko mišljenje i zauzimati stavove prema društveno-političko-ekonomskom sistemu što praktično upućuje na ponovno uspostavljanje veza sa aktivizmom.

PROFEMINA: INTERCULTURALISM AND YUGOSLAV FEMINISMS

Founded in 1994 as an anti-war, antinationalist, and feminist project, *ProFemina*, a journal for women's literature and culture, regularly publishes texts by authors (of both genders) from across the post-Yugoslav area. This makes it possible to trace relations between Serb and Croat culture and literature at the turn of the 20th to the 21st century through the principled, but not necessarily always fully intentional, intercultural editorial policies and poetics that may be read though the texts published in the magazine and by its circle of contributors. These relations, intimations, and reflections are interwoven with the feminist programme of the magazine and its fostering of so-called radical poetic practice, which together may serve as general common descriptors for most of the texts printed in the journal. The special issues published in 2011, as *Feminizam kao politika jednakosti* [Feminism as equality politics] and *Jugoslovenski feminizmi* [Yugoslav Feminisms], are particularly significant for the overarching poetic and political models. The aim of the editors and contributors to these issues was to illuminate, from a variety of perspectives, the relationship between feminism(s) and (post)Yugoslavism and to demonstrate both their contingency and their similarities, particularly in the light of emancipatory discourse and the articulation of ideas from the left of the political spectrum, and finally to draw attention to the necessary connection between these concepts and paradigms. This paper therefore presents the *ProFemina* journal and how it has reflected Serb and Croat relations, as well as the key contributors to the special issues of the journal. Through the cross-fertilization of feminist ideas, gender studies, and periodical studies, new light is shone on how ideology or more specifically “the ideology” of (post)Yugoslavism has been construed both as a new space and as a new methodological academic paradigm.

Key words: *ProFemina*, feminism, interculturalism, post-Yugoslav space

Izvori

ProFemina, časopis za žensku književnost i kulturu (ur. Svetlana Slapšak), 1994. – 2011.

Literatura

Stanislava BARAĆ, *Feministička (kontra)javnost*, Beograd 2015.

Marina BLAGOJEVIĆ, „Ženski pokret u Beogradu 1990–1997: pogled iznutra/pogled spolja“, u: *Ka vidljivoj ženskoj istoriji* (ur. Marina Blagojević), Beograd 1998., 19–42.

Dubravka ĐURIĆ, „Feministički i ženski časopisi u postjugoslovenskim kulturama“, *ProFemina*, 2/2011. (leto – jesen) (specijalni broj), 263–282.

Dubravka ĐURIĆ, „Glasovi drugih“, *ProFemina*, 1/1994. – 1995., 16–17.

Miroslav MIĆANOVIĆ, „Što činiti promatraču ptica!“, *ProFemina*, 46–50/2007. – 2008., 102–107.

Jelena PETROVIĆ i Damir ARSENIJEVIĆ, „Feminizam: Politika jednakosti za sve“, *ProFemina*, 1/2011. (zima – proleće) (specijalni broj), 7–10.

Jelena PETROVIĆ i Damir ARSENIJEVIĆ, „Zajednički prostor jugoslovenskog feminizma“, *ProFemina*, 2/2011. (leto – jesen) (specijalni broj), 7–9.

Tanja PETROVIĆ, *Yuropa: jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*, Beograd 2012

Marko POGAČAR i Branislav OBLUČAR, „Pješke po internetu“, *Agon*, 18/2010. (http://agoncasopis.com/arhiva/stari_sajt/broj_18/index.html)

Svetlana SLAPŠAK, „Žene Jugoslavija, antikomunistička narkoza“, *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 5/2013., 249–263.

Svetlana SLAPŠAK, „Ženskom rukom – Šta?“, *ProFemina*, 1/1994. – 1995., 11–12.